พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

ของ

พระวิมลธรรมภาณ วัดดวงแข

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในการที่พระเทพวราภรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ ที่

พระธรรมดิลก

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

01250

ห้องสมุดวัดเขาบางทราย
เลขทะเบียน 01250
เลขเรียก BQ ๙๓๙ ๒๕๑๖

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

ของ

พระวิมลธรรมภาณ วัดดวงแข

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในการที่พระเทพวราภรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ ที่

พระธรรมดิลก

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

คำนำ

ด้วยในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๖ ท่านเจ้าคุณพระเทพวราภรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระธรรมดิลก ในฐานะที่ท่านได้เคยเป็นศิษย์ในสมัยเป็นเด็กแลสามเณรมาในกาลก่อน ครั้นเมื่อได้ทราบว่าในวันที่ ๕ ธันวาคม นี้ จะได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ดังว่านั้นก็รู้สึกมีความยินดีด้วยมุทิตาจิต จึงได้คิดที่จะพิมพ์ข้อธรรมปฏิบัติถวายเพื่อเป็นอนุสรณ์ และสำหรับแจกเป็นธรรมบรรณาการแก่ท่านที่มาแสดงมุทิตาจิตสักเรื่องหนึ่ง จึงได้ตกลงพิมพ์ข้อธรรมว่าด้วยพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไรดังที่ท่านถืออ่านอยู่นี้ แลหนังสือนี้เป็นหนังสือที่ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทโดยนัย ๑ ซึ่งเป็นธรรมอันลึกซึ้งยากที่ผู้ไม่เคยศึกษามาก่อนจะเข้าใจได้ กับทั้งผู้เรียบเรียงก็อธิบายย่อเกินไป แต่ถึงอย่างไร ก็คงจะมีประโยชน์แก่ผู้อ่านไม่มากก็น้อย

แลขอให้ท่านเจ้าคุณพระเทพวราภรณ์ที่ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระธรรมดิลกนี้ จงมีความ

เจริญรุ่งเรืองในพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศไว้ดีแล้วนั้น ๆ เทอญ

พระวิมลธรรมภาณ

วัดดวงแข กรุงเทพมหานคร
๕ ธันวาคม ๒๕๑๖

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

อันธรรมดาสิ่งทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมนามธรรมตลอดทั้งความสุขและความทุกข์ ย่อมจะเกิดจากเหตุและดับจากเหตุทั้งสิ้น ที่จะเกิดและดับโดยไม่อาศัยเหตุย่อมไม่มีในโลก เพราะอาศัยปุถุชนคนเราไม่รู้จักเหตุแห่งความเกิดและเหตุแห่งความดับเหล่านั้น จึงได้เป็นผู้ตกอยู่ในวัฏฏทุกข์กันร่ำไป พระพุทธเจ้าท่านปรารถนาจะให้พุทธบริษัทหลุดพ้นไปจากความทุกข์จึงให้อบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นกัมมัฏฐานสำหรับส่องค้นคว้าพิจารณาความจริงของนามรูปที่มันเกิดและดับอยู่นี้ว่า มันมาจากอะไร มีอะไรเป็นปัจจัย คนเราจึงได้เกิดมาเสวยสภาวทุกข์และปกิณกทุกข์กันทั่วไป มิได้มีบุคคลผู้ใดที่เกิดมาแล้วจะหลุดพ้นไปได้แม้แต่คนเดียว ท่านแสดงว่าที่เป็นทั้งนี้ก็เพราะนิวรณ์ทั้ง ๕ ซึ่งเป็นประดุจดังผ้าเข้าไปปกปิดบังปัญญา ไม่ให้เห็นความจริงว่าความทุกข์มันเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย เหมือนกับกระจกส่องหน้า เมื่อมันเกิดมีผ้าหรือฝุ่นละอองเข้ามาจับ

จนมืดมิดดูไม่รู้จักว่าเป็นวัตถุอะไร เมื่อเป็นเช่นนี้จะนำมาส่องดูหน้าของตนจะเห็นได้อย่างไร ในเมื่อไม่นำเอาผ้าไปเช็ดให้สะอาดเสียก่อน แม้พระโยคาวจรก็เช่นกัน เมื่อต้องการจะตรวจตราพิจารณาความเป็นจริงของสภาวธรรมก็จำต้องกำจัดบั่ดเบาลทิน คือนิวรณ์ทั้ง ๕ ที่เข้ามาหุ้มห่อจิตให้เป็นที่สะอาดผ่องใส ด้วยการกระทำจิตตภาวนาเสียก่อน การส่องดูเงาหน้าด้วยการเจริญวิปัสสนาจึงจะสำเร็จประโยชน์สมความปรารถนา และจุดประสงค์ของการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้นท่านต้องกระทำให้กำหนดตรวจตราพิจารณาดูเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งของนามรูปอันเป็นตัวสภาวทุกข์และปกิณกทุกข์นั้นมันเกิดมาจากอะไร มีอะไรเป็นแดนเกิด และตามหลักปฏิบัติอันแท้จริงแล้ว ท่านให้กำหนดตัวผลคือ ชรา ความแก่ มรณะความตาย อันเป็นตัวสภาวทุกข์ที่ตนได้รับผลในปัจจุบันนี้ก่อน แล้วจึงกำหนดสาวไปหามูลเหตุปัจจัยให้เกิดความทุกข์ต่อภายหลัง วิปัสสนานั้นๆ จึงจะเจริญก้าวหน้าไปด้วยดี มิฉะนั้น วิริยพลัง กำลัง

ของความเพียรไม่ก้าวหน้าให้ถึงที่สุดขึ้นไปได้ เหมือนกับเช่นคนเราทั่ว ๆ ไป ถ้าหากว่าเมื่อยังไม่เห็นโทษของความทุกข์เกิดขึ้นก่อนแล้วก็จักไม่มีใคร ๆ ที่จะมีความคิดที่จะรีบแสวงหาความดับทุกข์นั้น ๆ ดังเช่นคนเราเมื่อยังไม่กระทบความเร่าร้อนของดินฟ้าอากาศเกิดขึ้น ก็จักไม่มีใคร ๆ ที่จะมีความคิดรีบแสวงหาความเย็นที่จะนำมาดับความเร่าร้อนนั้น ๆ หรือเมื่อยังไม่รู้สึกความหิวกระหายเกิดขึ้น ก็จักไม่มีใคร ๆ ที่จะมีความคิดที่จะรีบแสวงหาอาหารมาระงับดับความหิวกระหายนั้น ๆ ครั้นเมื่อมารู้สึกความเร่าร้อนของดินฟ้าอากาศเกิดขึ้นก็ดี หรือมารู้สึกความหิวกระหายเกิดขึ้นก็ดี นั่นแหละจึงได้เริ่มรีบแสวงหาของที่เย็นมาระงับดับความเร่าร้อนบ้าง รีบแสวงหาอาหารมาระงับดับความหิวกระหายบ้าง ข้อนี้ฉันใด พระโยคาวจรผู้ที่จะเจริญวิปัสสนาภาวนาสมควรที่จะพิจารณาสภาวทุกข์และปกิณณกทุกข์ ให้เห็นโทษของความทุกข์อันเป็นตัวผลก่อน ครั้นเมื่อพิจารณาเห็นโทษของความทุกข์ใน

ปัจจุบันนี้แล้ว วิริยพลังกำลังของความเพียรที่จะรีบร้อนแสวงหาความดับทุกข์ด้วยการพิจารณาหามูลเหตุให้เกิดความดับทุกข์ก็จักเกิดขึ้น ดังเช่นพระพุทธเจ้าท่านแสดงทุกขอริยสัจจนผู้สดับได้เห็นโทษของความทุกข์แล้วท่านจึงเริ่มแสดงเหตุให้เกิดความทุกข์ที่เรียกว่าสมุทัยไปจนถึงนิโรธ และมรรคในที่สุด ดังปรากฏในธรรมจักกัปปวัตนสูตรนั้น แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เช่นกัน ครั้นเมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงเลิกจากการกระทำทุกรกิริยาแล้วก็ได้ทรงเริ่มกระทำทางจิตตภาวนา คือกำหนดอานาปานสติกัมมัฏฐาน กระทำจิตให้แน่แน่วเป็นขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ จนจิตย่างเข้าสู่ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน จนนิวรณ์ทั้ง ๕ คือกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ที่เข้ามาปิดบังปัญญาไม่ให้เห็นความจริงอยู่นั้น ได้เปิดออกเหมือนกับเปิดภาชนะที่ถูกปิดได้เปิดออกแล้วฉะนั้น ครั้นเมื่อนิวรณ์ได้เปิดออกแล้วพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาดูความเวียนว่าย

ห้องสมุดวัดเขาบางทราย
เลขทะเบียน 01250
เลขเรียก BQ ๙-๙ ๒๕๑๖

ตายเกิดในภพที่เป็นอดีตของพระองค์ในภพนั้น ๆ เป็นมาอย่างไร ก็ได้รับความรู้ตลอดปลอดโปร่งไปโดยลำดับนับเป็นสังวัฏฏกัปป์วิวัฏฏกัปป์ ที่ท่านเรียกว่าได้บรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณในระหว่างปฐมยามนั้น ต่อจาก นั้นก็ได้กำหนดพิจารณาดูความเวียนว่ายตายเกิดด้วยอำนาจกรรมของสรรพสัตว์ทั่วไปซึ่งกำลังจุติปฏิสนธิในกำเนิดภูมิสุคติและทุคตินั้น ๆ พระพุทธองค์ก็ทรงทราบชัดได้ตลอดปลอดโปร่ง ที่ท่านเรียกว่าได้บรรลุจุตูปปาตญาณในระหว่างมัชฌิมยามนั้น ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาดูว่า ชราความแก่มรณะความตาย ตลอดทั้งโสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาสที่เป็นสภาวทุกข์และปกิณกทุกข์ ซึ่งได้รับในบัจจุบันนี้ มันเกิดมาจากอะไรหนอ ครั้นเมื่อพระองค์ได้ทรงกำหนดพิจารณาอยู่เช่นนั้น ก็ทราบชัดได้ทันทีว่าสภาวทุกข์และปกิณกทุกข์เหล่านี้ ย่อมจะมาจากชาติความเกิดของคนและสัตว์เป็นบัจจัย ถ้าหากว่าไม่เกิดเป็นนามรูปคือเบญจขันธ์แล้ว ความแก่เจ็บตายและ

ปกิณกทุกข์นั้น ๆ จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย เพราะฉะนั้น ความทุกข์เหล่านี้ย่อมจะมาจากชาติความเกิดเป็นปัจจัย ที่ท่านเรียกว่า ชาติปจฺจยา ชรา มรณ์ โสกปริเทว-ทุกฺขโทมนสฺสอุปายาส ดังนี้

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาต่อไปว่า ชรา มรณะ เป็นต้นเหล่านั้นมันเกิดมาจากอะไร พระพุทธองค์ก็ทรงทราบชัดในทันใดว่า มาจากภพคือกรรมที่กระทำไว้ในภพนั้น ถ้ากระทำกรรมดี ก็จักไปเกิดในภูมิที่เป็นสุคติ ถ้ากระทำกรรมไม่ดี ก็จักไปเกิดในภูมิที่เป็นทุคติ และไม่ว่าจะไปเกิดในภูมิสุคติและทุคติ ก็ย่อมจะมีชราและมรณะเป็นต้นเหมือนกันหมด ที่ท่านเรียกว่า ภวปจฺจยา ชาติ แปลว่า ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติความเกิดดังนี้ ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาว่าภพนั้นเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย พระองค์ก็ทรงทราบชัดในพระทัยว่า มาจากอุปาทานที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในกุศลกรรม อกุศลกรรมที่ตนกระทำนั้น ๆ ถ้าไปยึดมั่นในอารมณ์ที่เป็นกุศล ก็

ไปทำกรรมที่เป็นกุศล ถ้าไปยึดอารมณ์ที่เป็นอกุศล ก็ไปทำกรรมที่เป็นอกุศล ที่ท่านเรียกว่า อุปาทานปจฺจยา ภโว แปลว่า อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพคือกรรมดังนี้ ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาว่า อุปาทานนั้นเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย พระองค์ก็ทรงทราบชัดในพระทัยว่าเกิดมาจากตัณหาความทะยานอยากในอารมณ์นั้น ๆ คือเมื่อมีความอยากในอารมณ์ที่เป็นกุศลก็ไปยึดในอารมณ์ที่เป็นกุศล เมื่อมีความอยากในอารมณ์ที่เป็นอกุศลก็เข้าไปยึดในอารมณ์ที่เป็นอกุศล ที่ท่านเรียกว่า ตณฺหาปจฺจยาอุปาทานำ ที่แปลว่า ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานดังนี้ ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาว่า ตัณหานั้นเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย พระองค์ก็ทรงทราบชัดในพระทัยว่าเกิดมาจากเวทนา ความเข้าไปเสวยอารมณ์ คือเมื่อประสพอารมณ์ที่ให้เกิดความสุขเวทนา ก็มีความคิดอยากได้ กลายเกิดเป็นกามตัณหาบ้าง ภวตัณหาบ้าง อย่างเมื่อประสพอารมณ์ที่ให้เกิดความทุกขเวทนา ก็มี

ความคิดไม่อยากได้ กลายเป็นวิภวตัณหาไป ที่ท่านเรียกว่า เวทนา ปจฺจยาตณฺหา ที่แปลว่า เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาดังนี้ ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาว่า เวทนาเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย พระองค์ก็ทรงทราบในพระทัยว่า มาจากสัมผัสความกระทบของอายตนะภายในและภายนอกและวิญญาณ มีจักขุสัมผัสเป็นต้น ถ้าอารมณ์ที่สัมผัสนั้นเป็นที่ต้องใจก็เป็นสุขเวทนา ถ้าไม่ต้องใจก็เป็นทุกขเวทนา ถ้าเป็นกลาง ๆ ก็เป็นอุเบกขาเวทนา ที่ท่านเรียกว่า ผสฺสปจฺจยาเวทนา ที่แปลว่า ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาดังนี้ ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาว่า ผัสสะนั้นเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย พระองค์ก็ทรงทราบในทันใดว่า ผัสสะนั้นย่อมจะเกิดมาจากอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ที่เรียกว่า อายตนะภายใน กับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ที่เรียกว่า อายตนะภายนอก เมื่ออายตนะ ๑๒ เหล่านี้มีอยู่ ก็ย่อมจะเป็นปัจจัยให้เกิด

ผัสสะต่อไป ที่ท่านเรียกว่า อายตนปจฺจยาผสฺโส แปลว่า อายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะดังนี้

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาว่า อายตนะนั้นมันเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย พระองค์ก็ทรงทราบชัดในพระทัยว่า เกิดมาจากนามรูป คือเมื่อนามรูปเข้าไปตั้งในครรภ์ของมารดา เบื้องต้นก็เป็นกลละ ต่อจากกลละก็เป็นอัพพุทะ (เป็นน้ำล้างเนื้อ) ต่อจากอัพพุทะก็เป็นเปสิ (เป็นชิ้นเนื้อ) ต่อจากเปสิก็เป็นฆนะ (เป็นก้อนแข็ง) ต่อจากนั้นก็จักผลิต เกิดเป็นตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ สมบูรณ์ขึ้นไปโดยลำดับ และเกิดเป็นปัญจสาขา ๕ แห่ง คือ เกิดแขนทั้ง ๒ เกิดขาทั้ง ๒ และศีรษะ ๑ และมี ผม ขน และเล็บ ดังพระบาลีว่า

ปฐมํ กลลํ โหติ กลลา โหติ อพฺพุทํ
อพฺพุทา ชายเต เปสิ เปสิ นิพฺพตฺตตี ฆโน
ฆนา ปสาขา ชายนฺติ เกสา โลมา นขา ปีจ ดังนี้

อันอาการที่นามรูปตั้งขึ้นก่อนจึงได้เกิดเป็นอายตนะ

ต่อภายหลังดังที่ว่านั้น ที่ท่านเรียกว่า นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ แปลว่า นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ ดังนี้

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาว่า นามรูปมันเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย พระองค์ก็ทรงทราบในพระทัยทันทีว่า มาจากวิญญาณ วิญญาณในที่นี้ท่านหมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ คือจิตที่สัมปยุตไปด้วยกุศลและอกุศลนั่นเอง เมื่อบุคคลหรือสรรพสัตว์ทั่วไป เมื่อตายลง จิตที่สัมปยุตไปด้วยกุศลอกุศลนั้นแลนำให้ไปเกิดเป็นนามรูปซึ่งประชุมพร้อมด้วยสันนิบาต ๓ คือวิญญาณ หญิงมีระดูแลกามสันถวะในภูมิสุคติและทุคตินั้น ๆ ที่ท่านเรียกว่า วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปี แปลว่า วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปดังนี้

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ทรงกำหนดพิจารณาว่า วิญญาณมันเกิดมาจากอะไรเป็นปัจจัย พระองค์ก็ทรงทราบในทันใดว่า มาจากสังขาร ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร สังขารคือบุญหนึ่ง อปุญญาภิสังขาร สังขารคือบาป

หนึ่ง อเนญชาภิสังขาร สังขารคือสมาบัติ ๘ หนึ่ง อัน บุคคลผู้เป็นปุถุชนเมื่อกระทำสังขารเหล่านี้ ย่อมจะกระทำด้วยอำนาจตัณหาอุปาทาน เช่น ทำบุญก็ยังมีความปรารถนาความสุขในอนาคตต่าง ๆ อยู่ จึงจำต้องเป็นสังขารคือ เป็นเครื่องมือก่อภพก่อชาติต่อไป มิใช่เป็นวิสังขารเหมือนกับพระอรหันต์ทั้งหลาย ที่ท่านไม่มีวิญญาณที่จะนำไปเกิดในภูมินั้น ๆ อีกแล้ว เพราะท่านตัดตัณหาอุปาทานเสียหมดแล้ว การกระทำกรรมที่เป็นกุศลต่าง ๆ ของท่าน ก็สักว่าเป็นแต่กิริยาที่กระทำเท่านั้น ในพระอภิธรรมท่านเรียกว่าเป็นกิริยาจิต เพราะฉะนั้น บุญก็ดี บาปก็ดี และสมาบัติ ๘ ก็ดี ที่ปุถุชนกระทำกันอยู่ ย่อมสัมปยุตไปด้วยตัณหาอุปาทาน จึงจัดเป็นตัวสังขารที่จะก่อให้เกิดวิญญาณ และนามรูปดังกล่าวนั้น ที่ท่านเรียกว่า สงฺขารปจฺจยาวิญฺญาณ์ แปลว่า สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ดังนี้

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ ก็ทรงกำหนดต่อไปว่า สังขารมันเกิดมาจากอะไร ก็ทรงทราบชัดในพระทัยว่า

เกิดมาจากอวิชชาคือความไม่รู้ ความจริงที่มีอยู่ในใจ จึงเข้าไปก่อร่างสร้างปุญญาภิสังขาร ได้แก่การกระทำบุญบ้าง อปุญญาภิสังขาร ได้แก่การทำบาปบ้าง อเนญชาภิสังขาร ได้แก่การทำสมาบัติบ้าง เป็นการกระทำที่สัมปยุตไปด้วยตัณหาอุปาทาน จึงได้เกิดเป็นเครื่องมือคือสังขารสำหรับก่อสร้างวิญญาณนามรูปในภพทั้ง ๓ ที่ท่านเรียกว่า อวิชฺชาปจฺจยาสงฺขารา อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารดังนี้

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดเหตุให้เกิดความทุกข์จนทราบชัดได้ตลอดแล้วก็ได้ทรงกำหนดเหตุให้เกิดความดับทุกข์ต่อไปว่า เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับอายตนะจึงดับ เพราะอายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชรามรณะโสกปริเทว-

ทุกขโทมนัสอุปายาสจึงดับ พระพุทธองค์ได้ทรงกำหนดพิจารณาเหตุของความเกิดและเหตุของความดับเป็นอนุโลมปฏิโลมอยู่อย่างนี้ตลอดปัจฉิมยาม จนได้เกิดอริยมรรคปัญญาเข้าไปตัดอวิชชาความไม่รู้ปัจจัยของนามรูปให้ขาดจากจิตตสันดานด้วยอำนาจปัญญา ที่รู้ปัจจัยนั้น ๆ เมื่ออวิชชาขาด สังขารวิญญาณนามรูปก็ขาดตามกันไปเป็นลำดับดังกล่าวนั้น จนถึงชรามรณะในที่สุด ก็เป็นอันว่าพระพุทธองค์ได้ทรงหลุดพ้นจากมารและบ่วงของมารที่เข้ามารังควานเบียดเบียนให้เดือดร้อนไปด้วยชาติชรามรณะจนไม่รู้ว่ากี่ร้อยกี่พันกัปกี่แห่งภพชาติมาแล้ว ต่อจากนั้นพระพุทธองค์จึงได้ทรงเปล่งอุทานเย้ยพวกมารเหล่านั้นว่า

อเนกชาติสังสารัง สนธาวิสสัง อนิพพิสัง
คหการัง คเวสนโต, ทุกขา ชาติ ปุนปปุนัง
คหการก ทิฏโฐสิ, ปุน เคหัง น กาหสิ
สพพา เต ผาสุกา ภคคา, คหกูฏัง วิสังขตัง
วิสังขารคตัง จิตตัง, ตณหานัง ขยมชฌคา

แปลแต่ใจความว่า ดูกรมาร เมื่อเรายังไม่ประสพญาณ ความรู้ มัวแสวงหาตัณหาเป็นดังนายช่างผู้สร้างเรือน คืออัตภาพ ได้ท่องเที่ยวไปสู่สงสาร มีความเกิดเป็นอเนก ความเกิดเป็นทุกข์ร่ำไป แน่ะ เจ้าตัณหาเป็นดังนายช่างผู้สร้างเรือน เราเห็นตัวเจ้าแล้ว เจ้าจะทำเรือนคืออัตภาพของเราไม่ได้อีกต่อไปแล้ว เพราะซี่โครงทั้งหลายของเจ้า คือกิเลสน้อยใหญ่ของเจ้า เราได้หักเสียแล้ว ยอดเรือนคืออวิชชา เรารื้อเสียแล้ว จิตของเราถึงนิพพาน มีสังขารเครื่องปรุงแต่งอัตภาพได้สูญสิ้นแล้ว ถึงความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลายแล้วดังนี้

รวมความแล้วก็หมายความว่า การเจริญวิปัสสนาก็คือเป็นการกระทำปัญญาให้รู้จักปัจจัยอันเป็นมูลเหตุให้เกิดความทุกข์และความดับทุกข์เป็นจุดสำคัญ เมื่อปัญญาความรู้ปัจจัยเกิดขึ้น อวิชชาความไม่รู้มูลเหตุให้เกิดปัจจัยดังกล่าวนั้นก็ขาดไป ที่ท่านเปรียบว่าเหมือนแสงอาทิตย์อุทัยไขแสงสว่างขึ้นมาแล้ว ย่อมกำจัดความ

มืดที่มีอยู่ให้หมดไปฉะนั้น สมดังวจนะประพันธ์พุทธภาษิตในพุทธอุทานว่า

ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา
อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส เป็นต้น

แปลแต่ใจความว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ว่าธรรมทั้งปวงเกิดแต่เหตุ และมารู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย แลพราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนามารให้พ่ายแพ้ไป ดังพระอาทิตย์อุทัยฉายแสงสว่างขึ้นมาเมื่อใด ย่อมกำจัดความมืดให้หมดไปเมื่อนั้นฉะนั้น

อนึ่ง ท่านแสดงว่าเมื่อเป็นผู้เห็นความจริงเกิดขึ้น นิพพิทาความเบื่อหน่ายในสังขารก็จะเกิดขึ้นตามหลังมาต่อจากนั้น วิราคะความคลายกำหนัด วิมุตติความหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ก็จะเกิดขึ้น แล้วก็จะเกิดญาณความรู้ขึ้นเองว่า ชาติความเกิดหมดแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จะกระทำให้มีคุณ

วิเศษยิ่งกว่านี้ ไม่มีอีกแล้วดังนี้

เมื่อสรุปแล้วก็เป็นอันได้ใจความว่า การกระทำวิปัสสนาเท่ากับเป็นการกระทำปัญญาให้เกิดขึ้น เมื่อปัญญาเกิดขึ้นอวิชชาความไม่รู้ความจริงก็ดับไป ความจริงก็จะปรากฏให้เห็น เหมือนกับเปิดของที่ปิดอยู่ออกแล้ว หรือหงายของที่คว่ำอยู่ออกแล้วเมื่อใด ก็ย่อมจะเห็นความจริงในของที่ปิดหรือคว่ำนั้นในทันใดโดยไม่ชักช้า เท่าที่ปุถุชนคนเรามองไม่เห็นความจริงอยู่ในเวลานี้ ก็เพราะนิวรณ์ทั้ง ๕ มันปิดไว้ เหมือนกับภาชนะที่ปิดหรือคว่ำอยู่ฉะนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงให้เจริญสมถกัมมัฏฐานอันเป็นธรรมเครื่องกำจัดนิวรณ์ก่อน แล้วจึงเจริญวิปัสสนา คืออบรมปัญญาในภายหลัง ดังที่ได้ว่าไว้ในเบื้องต้นนั้น เมื่อปัญญาเกิดขึ้นเห็นความจริงแล้ว ความเบื่อหน่ายจงเกลียดจงชังสะอิดสะเอียนในสิ่งที่มีความหลงรักหลงใคร่หลงยินดีที่มีอยู่เดิม ก็จะตัดขาดหมดไปเอง ด้วยอำนาจความรู้จริงเห็นจริงนั้น ๆ สมดังเช่นนายคนหนึ่ง แกเป็นคนขับ

รถรับจ้างถีบสามล้อเป็นอาชีพมานานปีในสมัยก่อน และตามปกตินายคนที่ว่านี้ ครั้นเมื่อถึงเวลาจะรับประทานข้าวแล้ว แกจะต้องถีบสามล้อไปกินข้าวที่ร้านขายข้าวแกงที่ถนนเยาวราช ซึ่งเป็นร้านที่ทำกับข้าวที่อร่อยที่สุดมีอยู่ร้านหนึ่ง แกไปกินที่ร้านนี้เป็นประจำมาแรมปีตลอดทั้งคนอื่น ๆ ต่างก็พากันไปกินที่ร้านนี้เป็นอันมาก ไม่ว่าทั้งกลางคืนและกลางวัน เล่นเอาคนทำกับข้าวแทบไม่ทันคนกิน ต่อมาความจริงจะปรากฏให้เห็นขึ้น มันให้บังเอิญให้คนที่ว่านี้ ครั้นเมื่อรับประทานอาหารแล้วก็ได้เดินออกไปหลังร้าน เพื่อจะล้างมือบ้วนปาก สิ่งที่ไม่เคยคิดคาดฝันมาแต่ก่อนก็มาปรากฏให้เห็นขึ้น สิ่งเหล่านั้นก็คือที่หลังร้านเห็นมีแต่หัวสุนัข (หมา) เต็มไปหมด พอแกเห็นเข้าเท่านั้น อาหารที่กินเข้าไปใหม่ ๆ ได้ออกมาหมด ตั้งแต่บัดนั้นแกก็มิได้ไปกินข้าวที่ร้านนั้นอีกต่อไป ถึงแม้ได้เลิกไม่ไปกินแล้ว แต่เมื่อนึกขึ้นมาคราวใดก็ให้นึกสะอิดสะเอียนอยู่หลายวันกว่าจะหายขนลุก ที่เป็นทั้งนี้ก็

เพราะปรากฏเห็นความจริงเกิดขึ้น ตัณหาความทะยานอยากในรสอาหารที่มีอยู่ก็ดับไป มิได้มีความยินดีที่จะไปกินเนื้อสุนัขอีกต่อไป ข้อนี้ฉันใด เมื่อพระโยคาวจรได้พิจารณาเห็นความจริงของนามรูปแล้วเมื่อใด ตัณหาอุปาทานที่มีอยู่ในนามรูปก็จะสงบระงับไปเมื่อนั้นฉะนั้น.

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๘/๑๑/๒๕๑๖

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร. ๘๑๗๗๙๐
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๖